

O'ZBEK TILIDA RASMIY - USLUBIY NUTQNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Mardiyeva Sevinch Bahtiyor qizi

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Filologiya tillarni o'qitish yo'nalishi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar : Sitora Kodirkulova

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilida rasmiy-uslubiy nutqning asosiy lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Rasmiy uslub davlat boshqaruvi, huquqiy hujjatlar, ish yuritish, diplomatik yozishmalar hamda turli tashkilotlar faoliyatida keng qo'llaniladigan nutq turi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada rasmiy nutqning shakllanishi, uning adabiy til me'yorlariga tayanishi, til birliklarining aniq, lo'nda va mantiqiy tartibda qo'llanishi masalalari yoritiladi. Rasmiy-uslubiy nutqda so'zlarning ko'p ma'nolilikdan holi bo'lishi, terminologik aniqlik, takroriy qoliplar va standart iboralarning ustunligi asosiy belgi sifatida ko'rsatiladi. Shuningdek, fe'l shakllarining buyruq, majhul va hozirgi-kelasi zamon ko'rinishlarida ishlatilishi, otlashgan birikmalar, murakkab gap tuzilmalarining keng qo'llanilishi rasmiy uslubning muhim grammatik xususiyatlari sifatida tahlil qilinadi. Maqolada rasmiy nutqning leksik, morfologik va sintaktik darajadagi xususiyatlari alohida ko'rib chiqilib, ularning amaliy nutq jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari rasmiy hujjatlarni to'g'ri tuzish, nutq madaniyatini oshirish hamda o'zbek adabiy tilining funksional uslublarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: rasmiy uslub, rasmiy-uslubiy nutq, lingvistik xususiyatlar, adabiy til, terminologiya, hujjat tili, standart iboralar, nutq madaniyati, grammatik me'yorlar, sintaktik tuzilma

Kirish

O'zbek adabiy tili jamiyat hayotining barcha sohalarida muhim aloqa vositasi bo'lib, u turli funksional uslublar orqali namoyon bo'ladi. Ushbu uslublar ichida rasmiy-uslubiy nutq alohida o'rin egallaydi, chunki u davlat boshqaruvi, huquqiy

munosabatlar, ish yuritish, diplomatik aloqalar hamda turli muassasa va tashkilotlarning faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. Rasmiy uslub orqali qonunlar, farmonlar, qarorlar, nizomlar, buyruqlar, arizalar, shartnomalar va boshqa turdagi hujjatlar tuziladi hamda jamiyatdagi muhim ijtimoiy munosabatlar tartibga solinadi. Rasmiy-uslubiy nutqning asosiy vazifasi axborotni aniq, tushunarli va bir ma'noli tarzda yetkazishdan iborat. Bu uslubda subyektivlik, hissiylik va badiiy ifodalilik deyarli kuzatilmaydi, aksincha, mantiqiylik, aniqlik, ixchamlik va qat'iy me'yorlarga rioya qilish ustuvor hisoblanadi. Shu sababli rasmiy nutq til birliklarining tanlanishi va qo'llanishida qat'iy talablar mavjud bo'lib, har bir so'z va grammatik shakl hujjat mazmunining to'g'ri anglashilishiga xizmat qilishi lozim. Zamonaviy jamiyatda hujjat aylanishining kengayishi, elektron ish yuritish tizimlarining joriy etilishi ham rasmiy-uslubiy nutqning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Har bir mutaxassis, xususan, davlat xizmatchilari, yuristlar, pedagoglar va menejerlar rasmiy nutq me'yorlarini yaxshi bilishi zarur, chunki noto'g'ri tuzilgan hujjat turli tushunmovchiliklarga, huquqiy muammolarga yoki axborotning noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, rasmiy-uslubiy nutqning lingvistik xususiyatlarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Uning leksik, grammatik va sintaktik jihatlarini chuqur tahlil qilish o'zbek tilining funksional imkoniyatlarini kengroq anglashga, rasmiy hujjatlarni to'g'ri va madaniyatli tarzda tuzishga yordam beradi.

Mazkur maqola aynan shu masalalarga bag'ishlanib, rasmiy uslubning til tizimidagi o'rni va o'ziga xos xususiyatlarini yoritishni maqsad qiladi. Rasmiy-uslubiy nutq o'zbek adabiy tilining eng muhim funksional uslublaridan biri bo'lib, u jamiyatda rasmiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy til vositasi hisoblanadi. Ushbu uslub, avvalo, davlat va jamoat boshqaruvi sohasida, huquqiy hujjatlar, farmonlar, qarorlar, buyruqlar, shartnomalar, nizomlar, ariza va bayonnomalar kabi yozma matnlarda keng qo'llaniladi. Rasmiy nutqning asosiy vazifasi axborotni aniq, bir ma'noli va lo'nda yetkazishdan iborat bo'lgani sababli unda so'z tanlash, gap qurilishi va uslubiy vositalardan foydalanishda qat'iy me'yorlarga amal qilinadi. Rasmiy-uslubiy nutqning leksik xususiyatlari, eng avvalo, terminologik aniqlik bilan

bog‘liq. Bu uslubda ko‘p ma‘noli, obrazli yoki hissiy bo‘yoqqa ega so‘zlar deyarli ishlatilmaydi. Aksincha, rasmiy hujjatlarda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va boshqaruvga oid terminlar ustunlik qiladi. Masalan, “qaror”, “farmon”, “majburiyat”, “vakolat”, “tasdiqlash”, “ro‘yxatdan o‘tkazish” kabi so‘zlar rasmiy nutqning tipik leksik birliklari hisoblanadi. Ushbu terminlar doimiy, barqaror ma‘noga ega bo‘lib, har qanday vaziyatda bir xil mazmuni anglatishi bilan ajralib turadi. Bu esa hujjat matnining noto‘g‘ri talqin qilinishining oldini oladi. Rasmiy uslubda standart iboralar va qoliqli ifodalar keng qo‘llaniladi. Bunday iboralar matnning rasmiyligini ta‘minlash, axborotni tizimli tarzda berish hamda hujjat shaklining umumiy andozaga mos bo‘lishiga xizmat qiladi. Masalan, “mazkur qaror asosida”, “yuqoridagilarga asosan”, “belgilangan tartibda”, “ko‘rib chiqildi”, “tasdiqlansin” kabi iboralar ko‘plab hujjatlarda takroran uchraydi. Ushbu qoliqlarning mavjudligi rasmiy nutqni boshqa uslublardan, xususan, badiiy yoki og‘zaki nutqdan farqlab turuvchi asosiy belgilaridan biridir.

Rasmiy-uslubiy nutqning morfologik xususiyatlari ham o‘ziga xosdir. Bu uslubda, asosan, ot va otlashgan so‘zlar ko‘p qo‘llanilib, fe‘llar ko‘pincha majhul nisbatda yoki buyruq-istak shaklida ishlatiladi. Masalan, “tasdiqlansin”, “belgilansin”, “ijroga qaratilsin” kabi shakllar hujjat matnida tez-tez uchraydi. Bunday fe‘l shakllari shaxsga emas, balki amal va jarayonga e‘tibor qaratilishini ta‘minlaydi. Natijada matn subyektivlikdan holi bo‘lib, umumiy va rasmiy xarakter kasb etadi. Sintaktik jihatdan rasmiy nutq murakkab gap tuzilmalarining ustunligi bilan ajralib turadi. Bunda, ayniqsa, qo‘shma va ergash gapli konstruktsiyalar keng qo‘llaniladi. Bunday gaplar hujjat mazmunini to‘liq va izchil ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, sabab, shart va natijani bildiruvchi ergash gaplar yordamida ma‘lumotlar aniq tartibda bayon etiladi. Shu bilan birga, rasmiy matnlarda gaplar odatda uzun bo‘lib, unda aniqlovchi va to‘ldiruvchilar ko‘p ishlatiladi. Bu holat matnni murakkabroq ko‘rsatishi mumkin, biroq rasmiylik va aniqlikni ta‘minlash nuqtayi nazaridan muhim hisoblanadi. Rasmiy-uslubiy nutqda uslubiy neytrallik ustuvor bo‘lib, unda hissiy-ekspressiv vositalar deyarli qo‘llanilmaydi. Badiiy san‘at vositalari, metafora, o‘xshatish, mubolag‘a kabi ifodalar rasmiy nutq uchun xos

emas. Chunki bunday vositalar matnning aniqligiga putur yetkazishi va mazmunni subyektiv talqin qilishga olib kelishi mumkin. Shu sababli rasmiy matnlarda til vositalari faqat ma'lumot berish va tartibga solish vazifasini bajaradi. Rasmiy-uslubiy nutqning yana bir muhim xususiyati – uning normativlik darajasining yuqoriligi hisoblanadi. Bu uslubda imlo, tinish belgilari, grammatik shakllar va so'z tartibiga qat'iy rioya qilinadi. Har qanday xato hujjat mazmunini noto'g'ri tushunishga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois rasmiy nutqda til me'yorlarini buzish nafaqat uslubiy xato, balki huquqiy muammolarga ham olib kelishi ehtimoli mavjud.

Zamonaviy sharoitda rasmiy-uslubiy nutqning rivojlanishi va takomillashuvi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Elektron hujjatlar, onlayn arizalar va raqamli boshqaruv tizimlarining kengayishi natijasida rasmiy matnlar yanada ixcham, ammo mazmunan aniq bo'lishi talab etilmoqda. Bu esa rasmiy nutqning yangi shakllarini, qisqartmalar va terminlarning keng qo'llanilishini yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, rasmiy-uslubiy nutqning asosiy lingvistik xususiyatlari – aniqlik, mantiqiylik, me'yoriylik va standartlik – o'z ahamiyatini yo'qotmay, aksincha, zamonaviy til jarayonlarida yanada mustahkamlanib bormoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida rasmiy-uslubiy nutq jamiyat hayotida muhim o'rin tutuvchi funksional uslublardan biri hisoblanadi. U davlat boshqaruvi, huquqiy munosabatlar, ish yuritish va rasmiy yozishmalar sohasida asosiy aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi. Rasmiy nutqning asosiy vazifasi axborotni aniq, lo'nda va bir ma'noli tarzda yetkazishdan iborat bo'lib, bu holat uning lingvistik xususiyatlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida rasmiy-uslubiy nutqning leksik jihatdan terminologik aniqlikka asoslanishi, standart ibora va qoliplarning keng qo'llanilishi, morfologik jihatdan esa majhul nisbat va buyruq shakllarining ustunligi aniqlanadi. Sintaktik darajada murakkab gap tuzilmalarining keng ishlatilishi, uslubiy neytrallik va hissiylikdan xoli bo'lishi ham rasmiy nutqning muhim belgilaridan biri ekanligi isbotlandi. Umuman olganda, rasmiy-uslubiy nutq o'zbek adabiy tilining me'yoriyligini ta'minlovchi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va rasmiy axborot almashuvini samarali tashkil etuvchi muhim til tizimi

sifatida namoyon bo'ladi. Uni chuqur o'rganish va amaliyotda to'g'ri qo'llash nutq madaniyatini yuksaltirishga, rasmiy hujjatlarning sifatini oshirishga hamda o'zbek tilining funksional imkoniyatlarini yanada kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'qituvchi.
2. Yo'ldoshev M. *O'zbek tili uslubiyati*. – Toshkent: Fan.
3. Nurmonov A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Akademnashr.
4. Madvaliyev A. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. – Toshkent:
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
6. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati*. – Toshkent: Fan.
7. G'ulomov A., Mamajonov S. *O'zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: O'qituvchi.
8. Abduazizov A. *O'zbek tili fonetikasi va fonologiyasi*. – Toshkent: Fan.
9. Tursunov U. *O'zbek adabiy tili tarixi*. – Toshkent: Universitet.
10. Mahmudov N. *Nutq madaniyati va uslubiyat masalalari*. – Toshkent: O'zbekiston.
11. Sodiqov Q. *O'zbek adabiy tili va uning me'yorlari*. – Toshkent: Fan.
12. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat.
13. O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili haqida"gi Qonuni.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari to'plami.